

5. **Tretiak A. M.** Zemelna polityka ta zemelni vidnosyny: sotsialno-ekonomiczni ta duchovni aspekty rozvitu : monohrafiia / A. M. Tretiak, V. M. Druhak. – K. : NNTs IAE, 2007. – 186 s.

6. **Fedorov M. M.** Obiektyvna neobkhidnist i osnovni metodychni pryntsypy udoskonalennia metodyky ekonomicznoi otsinky zemel / M. M. Fedorov // Ekonomika APK. – 2004. – № 5. – S. 3 – 11.

7. **Fedorov M. M.** Orhanizatsiino-ekonomiczni peredumovy formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia / M. M. Fedorov // Ekonomika APK. – 2003. – № 1. – S. 25 – 31.

Надійшла до редколегії 11.03.15

УДК 35

Олексій ГАЦУЛЯ

Національна академія державного управління
при Президентові України

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

РОЗВИТОК ГАЛУЗЕВОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Аналізується процес становлення та розвитку галузевого управління на прикладі управління у сфері фізичної культури та спорту. Обґрунтівуються застосування поняття «фізкультурно-спортивна послуга», що є передумовою для більш глибокого наукового трактування інших термінів та понять, які застосовуються в процесі аналізу державної політики розвитку фізичної культури та спорту. Надається класифікація форм державного управління процесом функціонування та розвитку фізичної культури та спорту в умовах суспільних трансформацій. Визначаються головні напрями державного регулювання: регулювання рівня якості фізкультурно-спортивних послуг; регулювання попиту на фізкультурно-спортивні послуги; регулювання пропозиції фізкультурно-спортивних послуг.

Ключові слова: галузеве управління, державне управління у сфері фізичної культури та спорту, державна політика розвитку фізичної культури і спорту, фізкультурно-спортивна послуга.

Алексей Гацуля. Развитие отраслевого управления в сфере физической культуры и спорта: концептуальные основы

Анализируется процесс становления и развития отраслевого управления на примере управления в области физической культуры и спорта. Обосновывается использование понятия «физкультурно-спортивная услуга», что является предпосылкой для более глубокой научной трактовки других терминов и понятий,

© Гацуля О. М., 2015

применяемых в процессе анализа государственной политики развития физической культуры и спорта. Предлагается классификация форм государственного управления процессом функционирования и развития физической культуры и спорта в условиях общественных трансформаций. Определяются главные направления государственного регулирования: регулирование уровня качества физкультурно-спортивных услуг; регулирование спроса на физкультурно-спортивные услуги; регулирование предложения физкультурно-спортивных услуг.

Ключевые слова: отраслевое управление, государственное управление в области физической культуры и спорта, государственная политика развития физической культуры и спорта, физкультурно-спортивная услуга.

Oleksii Hatsulia. The development of sectoral management in the field of physical culture and sports: conceptual foundations

The process of formation and development of sectoral management in the field of physical culture and sports is analyzed. The use of the concept of «physical culture and sports service», which is a prerequisite for a deeper scientific interpretation of other terms and concepts used in the analysis of the state policy of development of physical culture and sports, is justified. The classification of forms of state management of the process of functioning and development of physical culture and sport in terms of social transformations is proposed. The main directions of state regulation specified: the regulation of the level of quality physical culture and sports services, the regulation of demand to physical culture and sports services, the regulation proposals physical culture and sports services.

Key words: sectoral management, public administration in the field of physical culture and sports, the state policy of development of physical culture and sports, physical culture and sports service.

Для розуміння тенденцій та напрямів розвитку національного механізму управління політичними та соціально-економічними процесами важливо складовою є дослідження суспільних відносин на рівні держав і міжнародних організацій, формування наднаціональних механізмів управління й водночас – галузевий рівень, галузеве спрямування сучасного трансформаційного процесу в державному управлінні. Галузева складова управління вважається складним та суперечливим явищем у системі світових господарських зв'язків як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Галузь фізичної культури та спорту підпорядкована загальним засадам галузевого управління. Міра та форми державного впливу на функціонування та розвиток галузі фізичної культури і спорту визначаються типами її суспільної організації. Саме за таких обставин виникає потреба в розробці нової моделі управління в регіоні, заснованої на оптимальному співвідношенні децентралізації і централізації влади, балансі загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад, визнанні і реалізації взаємної вигоди і інтересів, розвитку державного управління та регіонального самоврядування, прав та обов'язків територіальних

структур управління перед населенням. Нині у значній кількості країн (переважно посткомуністичних) відбувається інтеграція сфери фізичної культури і спорту в ринкове середовище. Це об'єктивно сприяє виникненню в такій сфері якісно нових процесів та явищ, сутність яких можна розглянути з позицій виокремлення галузевого аспекту державного управління. Відбуваються істотні зміни в системі соціально-економічних відносин у галузі, утворюються нові форми власності та форми господарювання, що активно впливає на поведінку всіх учасників фізкультурно-спортивної діяльності. Суттєві суперечності переходіного періоду від адміністративної до ринкової економічної системи зумовлюють посилення негативних явищ у сфері фізичної культури і спорту, які протидіють реалізації соціальних функцій фізкультурно-спортивного руху. Істотно ускладнює ситуацію й те, що суб'єкти управлінської діяльності галузі за відсутності досвіду роботи в ринкових умовах та необхідних рекомендацій з боку науковців часто не в змозі приймати рішення, які б відповідали потребам поступального розвитку галузі.

Проблемна сфера розвитку фізичної культури та спорту вимагає усвідомлювати складність завдань, які постають перед дослідниками сучасного етапу розвитку фізичної культури і спорту. Вони зумовлюються тим, що в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, виникла унікальна соціально-економічна ситуація, яка вносить істотну специфіку у функціонування та розвиток фізичної культури і спорту. Природно, що ця специфіка допоки не знайшла адекватного відображення в наукових дослідженнях. У центрі уваги науковців опинилися процеси становлення владного механізму в країні. Зокрема, увага науковців була спрямована на історичний досвід діяльності органів врядування, на досвід функціонування інституту державного управління у країнах сталої демократії. Особливо слід виділити праці С. Гуськова, М. Дутчака, А. Єрмакова, Д. Кружкова, В. Кузіна, М. Кутепова, С. Матусевича, М. Мілановича, В. Платонова, І. Руденко, Ю. Фоміна. Майже всі науковці вказують у своїх працях на проблематику функціонування та розвитку галузі фізичної культури і спорту як напряму державної політики в умовах переходіних соціально-економічних систем. Водночас роботи названих авторів, незважаючи на те що в них висвітлюються важливі аспекти функціонування та розвитку галузі фізичної культури і спорту в умовах ринку, не можуть претендувати на статус завершених системних теоретичних досліджень.

Метою дослідження є аналіз теоретичних зasad розвитку галузевого управління в системі органів державної влади на прикладі сфери фізичної культури та спорту, а також проблем формування державної політики розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Відповідно до мети варто визначити завдання дослідження: дослідити теоретико-правову основу сучасного етапу формування державної політики функціонування та

розвитку фізичної культури і спорту; визначити роль і місце держави в регулюванні процесу функціонування та розвитку галузі фізичної культури і спорту в Україні. Адже нині важливо науково обґрунтувати відповідні практичні заходи, які мають передбачати створення галузевого механізму ефективного поєднання зусиль суб'єктів державного, громадського та приватного секторів сфери фізичної культури і спорту; набуття якісно нового змісту системою державного управління в галузі фізичної культури і спорту; удосконалення нормативно-правової бази розвитку сфери фізичної культури і спорту; формування систематизованих знань про особливості функціонування та розвитку сфери фізичної культури і спорту.

У процесі розробки методології формування механізмів державного управління на галузевому рівні свою доцільність підтверджив системний підхід, що дав змогу визначити функціональні особливості розвитку інтеграційної стратегії України, систематизувати результати численних досліджень проблем управління та регулювання державно-управлінської діяльності. Важливим напрямом теоретичного дослідження є порівняльно-історичний метод, який дозволяє порівняти вітчизняний досвід галузевого управління з аналогічним досвідом країн Європи. Встановлено, що галузеві особливості залишаються і залишатимуться в майбутньому серед основних засобів державної політики, хоча й набуватимуть нових форм. Сучасний галузевий механізм управління охоплює комплекс засобів, що доповнюють один одного, постійно змінюються під впливом перш за все об'єктивних процесів розвитку специфічних факторів, у тому числі й економічних чинників розвитку окремої галузі.

Проблема вдосконалення галузевого рівня управління традиційно займає одне з центральних місць у формуванні державної політики країн світу, багато з яких досягли значних успіхів саме завдяки вмілому використанню галузевих механізмів модернізації державної політики. З позицій формування теоретичної основи дослідження вивчення та узагальнення успішного досвіду інших країн являє собою великий теоретичний і практичний інтерес для України в контексті безпосереднього застосування вдалих прикладів розробки механізмів управління як складових державної політики на різних рівнях – центральному, регіональному, місцевому й галузевому. Як зазначає М. Дутчак, державна політика у сфері фізичної культури, яка передбачає втілення в життя гуманістичних ідеалів, цінностей та норм, покликана зупинити погіршення здоров'я нації тенденцію до депопуляції соціуму, сприяти якісному поліпшенню людського ресурсу, формуванню здорового способу життя, вихованню негативного ставлення до шкідливих звичок (наркоманії, куріння, зловживання алкоголем, асоціальної поведінки) [3]. У цьому сенсі цінності фізичної культури набувають загальносоціального значення. Водночас фізична культура в

поєднанні з іншими аспектами культури робить свій своєрідний внесок у формування моральних, інтелектуальних та естетичних цінностей особистості, у ціннісні орієнтації окремої людини та загальні цінності способу життя [1]. Одночасно з аналізом власне суспільних цінностей фізичної культури дослідники зосереджують увагу на системі ціннісних орієнтацій тих чи інших соціальних груп. Зрозуміло, що серед останніх найбільшу увагу приділяють саме учнівській та студентській молоді, яка чи не найбільше зачутена до фізкультурної, почасти й спортивної діяльності. З'ясовуючи думку школярів і студентів щодо місця цінностей фізичної культури в їхньому житті, науковці знаходять додаткові засоби мотивації до систематичних занять руховою активністю [4]. На сьогодні фізична культура представлена комплексом духовних і матеріальних цінностей, які, по суті, зумовлюють подальший розвиток фізичної культури.

Серед суспільних цінностей фізичної культури досить часто виділяють формування основ здорового способу життя та зміцнення здоров'я; гармонійний фізичний розвиток особистості; сформовані наукові (теоретичні) знання, що детермінують сутність фізичної культури; державні програмно-нормативні основи фізичної культури; ефективна трудова, військово-патріотична діяльність; естетичні ідеали та етичні норми стосовно здорового способу життя.

Галузь фізичної культури і спорту як важлива складова життя сучасного суспільства і як напрям державної політики від початку перебуває в полі уваги фахівців різних країн і різних галузей наукових знань. Переважна кількість досліджень, присвячених проблемам функціонування та розвитку фізичної культури, проведена на матеріалах країн, які використовують модель суспільного устрою, побудованого на засадах демократії та економіки ринкового типу [2]. У цих дослідженнях функціонування та розвиток фізичної культури розглядається як природний процес, зміст якого визначається всією сукупністю соціальних відносин, що склалися у певній країні; не акцентується на аналізі якихось специфічних рис сфери фізичної культури і спорту, зумовлених впливом на ней ринкових відносин, не застосовуються фундаментальні методологічні прийоми пізнання глибинних процесів, що відображають дію ринкового механізму. Отже, нині відбувається розширення сегменту національних та регіональних ринків, який відображає рух товарів, що є результатами діяльності фізкультурно-спортивних організацій. Слід нагадати, що питома вага витрат населення країн Західної Європи, пов'язаних із зайняттям фізичною культурою і спортом, становила на початок 1990-х рр. не менше ніж 2 % загальних споживчих витрат. Ці витрати групуються в три категорії: прямі витрати, тобто витрати, пов'язані з безпосередньою участю населення в зайнятті фізичною культурою і спортом; витрати,

пов'язані з пасивним споживанням спортивно-видовищних послуг як глядачів; витрати, пов'язані з участию в спортивних тоталізаторах [5].

Підвищення рівня спортивної активності населення в комплексі з іншими факторами здорового способу життя видається ефективним напрямом подолання демографічної кризи в Україні. Намагання вирішити зазначену проблему на теоретико-методологічних засадах так званого масового спорту чи оздоровчої фізичної культури не дають суттєвих соціальних результатів. Аналіз світового досвіду переконує, що ефективним напрямом підвищення рівня рухової активності різних груп населення в Україні є формування системи спорту для всіх. З метою забезпечення наукового обґрунтування такої системи доцільно визначити основні її категорії та особливості виникнення спорту для всіх.

Формування сучасної системи спорту для всіх розпочалося в Європі у 1960-х рр. і детерміновано такими чинниками: по-перше, зростанням негативного впливу на здоров'я людини «сидячого» способу життя, зумовленого впровадженням автоматизованого виробництва, збільшенням частки розумової праці в структурі трудової діяльності, а також через підвищення комфорктності транспортних засобів, побутової техніки, комунальних послуг; по-друге, подоланням основних причин інфекційних захворювань населення та необхідністю впровадження ефективних механізмів профілактики хронічних захворювань, що стали основною причиною смертності людей; по-третє, низьким рівнем охоплення організованою руховою активністю: спортом до зазначеного періоду здебільшого займалися лише юнаки та молоді чоловіки, а жінки, інваліди, пенсіонери, соціально незахищенні громадяни (емігранти, безробітні та інші категорії населення) були позбавлені такої можливості, що суперечило загальним процесам розвитку цивілізації та не відповідало основним положенням Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; по-четверте, суспільною потребою зниження порогу «великого спорту» для залучення до спортивної діяльності нових учасників та впровадження плюралізму в тодішній спортивний рух; по-п'яте, розвитком економіки в багатьох країнах Європи після Другої світової війни, який дозволяв значно збільшити обсяги інвестицій у поліпшення якості життя співграждан.

Досить часто поняття «масовий спорт» та «спорт для всіх», які вважають синонімами, характеризують окрему складову галузі фізичної культури та спорту, що включає змагальну діяльність та підготовку до неї з урахуванням віку, стану здоров'я та рівня фізичного розвитку особи. Отже, феномен «спорту для всіх» є самостійним соціальним явищем, що полягає в регулярному використанні різними групами населення під час дозвілля доступних видів організованої рухової активності середньої інтенсивності та належного обсягу у

формальних або неформальних групах з метою відновлення працездатності, збереження здоров'я та поліпшення якості життя. При цьому слід наголосити, що у країнах із соціально-економічними системами ринкового типу ефективним механізмам функціонування та розвитку сфери фізичної культури і спорту притаманні певні особливості. Це зумовлюється чинниками зовнішнього стосовно сфери фізичної культури і спорту характеру – політичними, соціальними, економічними, культурними тощо. Водночас варто наголосити, що самобутність галузі фізичної культури і спорту як соціальної системи, її самодостатність багато в чому визначається факторами внутрішнього плану, дія яких надає процесу функціонування та розвитку галузі фізичної культури і спорту ознак закономірності. Саме в цьому виявляється галузевий аспект державно-управлінської діяльності щодо розвитку фізичної культури.

Певних складнощів додає той факт, що в сучасних дослідженнях галузі науки державного управління не міститься визначення поняття фізично-спортивної послуги. Представники спортивної науки обмежуються загальнотеоретичним визначенням понять «послуга» або «соціальна послуга», що не можна визнати методологічно віправданим. Адже в цьому випадку уже у відправному пункті дослідження втрачається можливість відслідковування всього особливого, специфічного, що є у змісті фізично-спортивної послуги і що випливає зі специфіки економічного середовища провадження галузі фізичної культури. Зрештою це негативно впливає на рівень теоретичного підґрунтя положень стосовно певних аспектів ринкового функціонування сфери фізичної культури і спорту. Фізкультурно-спортивна послуга як вид публічної послуги являє собою діяльність фахівців з фізичного виховання і спорту, пов'язану з використанням специфічних економічних ресурсів і спрямовану на досягнення бажаного психофізіологічного чи емоційного стану людини засобами фізичної культури і спорту. Ця діяльність має загальноекономічні ознаки виробничого процесу. Як і в інших сферах економіки, вона потребує відповідних засобів виробництва. Виробництво такого типу послуг базується на використанні специфічних засобів виробництва – спортивних споруд, обладнання, інвентаря, обмундирування тощо. До того ж слід зазначити, що державна політика у сфері фізичної культури в зарубіжних країнах є органічним поєднанням діяльності держави, урядових, неурядових (громадських) та приватних організацій, установ, інститутів. У більшості європейських країн державна політика в галузі фізичної культури реалізується різними способами залежно від концептуального визначення ролі держави в життедіяльності суспільства. У державах, де існує принцип «невтручання», спортивна активність хоча і вважається соціально значущою, проте вона є вираженням вільної й автономної ініціативи

самих громадян країни, тому що стимулювання й розвиток спорту належать до компетенції спортивного руху.

Яскравим прикладом цієї моделі є США, що не розглядають сферу спорту як об'єкт фінансової підтримки з боку національного уряду. У країнах, що культивують цю модель, держава надає спорту лише матеріальну підтримку, необхідну для розвитку спорту, допомагаючи спортивному руху функціонувати автономно (Велика Британія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Японія та ін.). Інші країни, у яких діє модель активного державного «втручання» в галузь фізичної культури та спорту, беруть на себе відповідальність і зобов'язання з розвитку галузі. На центральному рівні відповідальність за спорт може бути доручена спеціальним міністерствам з питань спорту, радам, комітетам з функціями, подібними до функцій міністерств, різним міністерствам, що курирують спорт у різних аспектах. Завдання і програми зі спорту узгоджуються з державними органами, відповідальними за спорт за незмінної поваги до автономії спортивних організацій. Партнерство між державою і спортивним рухом сприяє формуванню загального курсу національної спортивної політики, розроблюваного за допомогою створених органів, у яких є представники влади і керівники спортивних організацій.

Сьогодні питання державної політики у сфері фізичної культури і спорту стали надзвичайно актуальними для країн із перехідними соціально-економічними системами, зокрема для України. І це є цілком закономірним, оскільки в цих країнах процес трансформації державної політики стосовно сфери фізичної культури і спорту відбувається дуже складно, йому притаманні серйозні суперечності та прорахунки. Тому проблеми галузевого виміру державної політики у сфері фізичної культури та спорту перебувають у центрі уваги як теоретиків державного управління, так і практиків. Зокрема, наголошується на створенні теоретико-методологічних зasad формування поведінки держави стосовно сфери фізичної культури і спорту в умовах становлення ринкових відносин.

Аналіз державної політики у сфері фізичної культури і спорту має ґрунтуватися на розумінні трьох основних факторів: соціально-економічних обставин, у яких розвивається політика і практика; характеру організацій, через які здійснюється політика; системи цінностей, позицій та ідеологічних переконань тих людей, кому доручено вироблення і здійснення політики.

Держава має вирішувати два завдання, які, на перший погляд, взаємно виключають одне інше. По-перше, формувати, реалізовувати та контролювати загальну політику розвитку галузі як цілісної системи фізичної культури, масового спорту та спорту вищих досягнень шляхом концентрації у своїх руках різних управлінських важелів. По-друге, з огляду на обмеженість державних ресурсів держава

змушена знизити навантаження на бюджет у частині фінансування фізичної культури і спорту. Така постановка питання вимагає вибору пріоритетних напрямів державної політики у сфері фізичної культури і спорту, фінансування якої має стати достатнім і стабільним. За таких умов державі слід забезпечити диверсифікацію джерел фінансування сфери за двома головними напрямами. Перше – це активізація комерційних та недержавних некомерційних структур у наданні послуг фізичної культури і спорту різним категоріям споживачів (від професіональних спортсменів та спортсменів міжнародного класу до послуг населенню для підтримання фізичної форми та активного довголіття). Друге – делегувати функції управління та підтримки фізичної культури і спорту на регіональній та місцевий рівні управління. Тобто диверсифікація управлінських повноважень як у межах державної вертикалі: федерація – регіон – муніципалітет, так і в напрямі секторальної структури економіки (суб'єктів економічної діяльності): громадський (державна та муніципальна форми власності) сектор – недержавний некомерційний сектор (громадські організації та фонди). Недержавний комерційний сектор вступає в суперечність із першим завданням щодо концентрації управління в руках державних органів виконавчої влади. Оскільки сфера фізичної культури і спорту є органічною складовою національної економічної системи, вона, без сумніву, є також об'єктом державного регулювання.

У процесі проведеного в статті дослідження сформульовано та теоретично обґрунтовано концептуальні засади функціонування та розвитку галузі фізичної культури і спорту в Україні в сучасних умовах. Встановлено, що визначальною передумовою перспективного розвитку державної політики у сфері фізичної культури і спорту в Україні є здійснення відповідних заходів організаційно-управлінського та нормативно-правового характеру, таких як: створення необхідних умов для функціонування та розвитку фізкультурно-спортивних організацій, що належать до державної, приватної форми власності, а також власності громадських організацій; формування механізму ефективного поєднання зусиль усіх секторів сфери фізичної культури і спорту з метою задоволення потреб населення у фізкультурно-спортивних послугах, забезпечення активної інтеграції українського спорту у світовий спортивний простір; забезпечення якісно нового змісту державного управління сферою фізичної культури і спорту, який би відповідав вимогам ринку; визначення місця громадського сектору в системі управління сферою фізичної культури і спорту; визначення перспектив розвитку приватного сектору сфери фізичної культури і спорту; визначення економічних можливостей держави, які б дали їй змогу ефективно реалізувати свою місіонерську функцію стосовно представників громадського та приватного секторів, здійснювати дієве

регулювання ринкових відносин; удосконалення нормативно-правової бази функціонування та розвитку сфери фізичної культури і спорту.

Список використаних джерел

1. **Горбенко О. В.** Організаційно-управлінські резерви професійно-орієнтаційної роботи ВНЗ галузі фізичної культури і спорту із загальноосвітніми школами / О. В. Горбенко, І. Г. Корнієнко // Оптимізація наукових досліджень. – Миколаїв : НУК, 2009. – С. 239 – 241.
2. **Дутчак М. В.** Підготовка фахівців з менеджменту і управління спортом для всіх у зарубіжних країнах / М. В. Дутчак // Педагогіка, психологія та медико-біол. пробл. фіз. виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х. : ХДАДМ (ХХІІ), 2009. – № 3. – С. 43 – 48.
3. **Дутчак М. В.** Проблеми спорту для всіх в Україні в контексті європейської інтеграції / М. В. Дутчак // Концепція розвитку фізичного виховання і спорту в Україні : зб. наук. пр. Міжнар. ун-ту «РЕГІ». – Рівне, 2006. – Вип. IV. – С. 18 – 24.
4. **Дутчак М. В.** Спорт для всіх: результати загальнонаціонального опитування / М. В. Дутчак // Педагогіка, психологія та медико-біологічні пробл. фіз. виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х. : ХДАДМ (ХХІІ), 2006. – № 2. – С. 37 – 43.
5. **Карпова І. Б.** Фізична культура та формування здорового способу життя : навч. посіб. / І. Б. Карпова, В. Л. Корчинський, А. В. Зотов. – К. : КНЕУ, 2005. – 104 с.

List of references

1. **Horbenko O. V.** Orhanizatsiino-upravlinski rezervy profesiino-orientatsiinoi roboty VNZ haluzi fizychnoi kultury i sportu iz zahalnoosvitnimy shkolamy / O. V. Horbenko, I. H. Korhniienko // Optymizatsiia naukovykh doslidzhen. – Mykolaiv : NUK, 2009. – S. 239 – 241.
2. **Dutchak M. V.** Pidhotovka fakhivtsiv z menedzhmentu i upravlinnia sportom dla vsikh u zarubizhnykh krainakh / M. V. Dutchak // Pedahohika, psykholohiiia ta medyko-biol. probl. fiz. vykhovannia i sportu : zb. nauk. pr. / za red. S. S. Yermakova. – Kh. : KhDADM (KhKhPI), 2009. – № 3. – S. 43 – 48.
3. **Dutchak M. V.** Problemy sportu dla vsikh v Ukraini v konteksti yevropeiskoi intehratsii / M. V. Dutchak // Kontseptsiiia rozyvtyku fizychnoho vykhovannia i sportu v Ukraini : zb. nauk. pr. Mizhnar. un-tu «REHI». – Rivne, 2006. – Vyp. IV. – S. 18 – 24.
4. **Dutchak M. V.** Sport dla vsikh: rezulatty zahalnonatsionalnoho opytuvannia / M. V. Dutchak // Pedahohika, psykholohiiia ta medyko-biolohichnii probl. fiz. vykhovannia i sportu : zb. nauk. pr. / za red. S. S. Yermakova.. – Kh. : KhDADM (KhKhPI), 2006. – № 2. – S. 37 – 43.
5. **Karpova I. B.** Fizychna kultura ta formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia : navch. posib. / I. B. Karpova, V. L. Korchynskyi, A. V. Zotov. – K. : KNEU, 2005. – 104 s.